

Emilia Wołodźko

SŁOWOTWÓRSTWO PRZYŚLÓWKÓW ODPRZYMIOTNIKOWYCH W JĘZYKU ROSYJSKIM I POLSKIM

Niniejsza praca stanowi próbę konfrontatywnego ujęcia (ze względu na ograniczone ramy artykułu) niektórych tylko sposobów tworzenia przysłówków odprzymiotnikowych w języku rosyjskim i polskim. Przeprowadzony opis jest opisem synchronicznym, w związku z czym przyjmujemy, że pierwotne końcówki przypadkowe należy traktować jako formanty słowotwórcze kategorii przysłówka¹.

Podstawą derywacyjną przysłówków odprzymiotnikowych mogą być przymiotniki jakościowe i niekiedy względne oraz posesywne. W większości wypadków w obu językach występują jednakowe formanty tworzące przysłówki od tych samych podstaw morfologicznych². Oprócz regularnych paralel derywacyjnych istnieją nieregularne systemowe: całkowite lub częściowe. Niezależnie od wymienionych paralel w obrębie jednego typu słowotwórczego mogą występować pary przysłówków z jednakowym formantem strukturalnym różniących się znaczeniem: zjawisko to niekiedy sygnalizuje się przy omawianiu modelu derywacyjnego. Zdarza się dość często, że danemu przysłówkowi rosyjskiemu odpowiada w polszczyźnie przysłówki o innej strukturze, mimo iż w obu językach istnieje identyczny typ tworzenia adwerbiów. Różnice takie, w przeciwieństwie do systemowych, nazwiemy leksykalnymi i tylko niekiedy wspominały o nich przy zestawianiu formantów przysłówkowych.

Przy konfrontacji typów słowotwórczych rosyjskich i polskich przysłówków odprzymiotnikowych bierzemy pod uwagę 1) budowę morfologiczną motywującego przymiotnika i formę jego tematu - wiąże się to z pochodzeniem przymiotników (odrzeczownikowym bądź odczasownikowym), 2) semantykę przymiotnika oraz 3) identyczność formalną formantów przysłówkowych w wyrazach obu języków. Często oprócz formalnej uwzględnia się także identyczność znaczeniową formantów przysłówkowych. Dla celów przeglądu synchronicznego zebrany tu materiał leksykograficzny³ okazał się niewystarczający z racji stałych zmian w języku. Spowodowało to konieczność sięgnięcia do prozy publicystycznej i zaobserwowania oraz uchwycenia w oparciu o nią zachodzących na żywo procesów leksykalizacji wyrażań i ich adverbializacji. Wykscerpowane z podanych wyżej źródeł formacje przysłówkowe stanowią podstawę przytaczanych w artykule danych ilościowych.

Przysłówki sufiksalne

W obu językach najliczniejszą i najbardziej typową grupę stanowią przysłówki z formantem -o. Jest typ słowotwórczy szczególnie żywotny, gdyż klasa takich przysłówków wciąż się powiększa. Możemy to stwierdzić na podstawie pracy D. Tekiel poświęconej przysłówkom polszczyzny ostatniego okresu⁴ i na podstawie materiałów wykscerpowanych z prasy radzieckiej. Podstawowe zasady tworzenia przysłówków odprzymiotnikowych na -o, -e podał W. Śmiech⁵, skorygował je H. Wróbel⁶. Sporo ciekawego materiału można znaleźć w pracach R. Grzegorzycowej⁷. Przegląd słowotwórstwa przysłówków rosyjskich przytacza I. Kocziniewa⁸, główne tendencje rozwojowe przysłówków jakościowych omawia O. Jermakowa⁹.

W języku polskim przysłówki tworzymy przy pomocy dwóch formantów -o, -e, w języku rosyjskim tylko jednego -o. Ele-

ment -e w języku rosyjskim jest (w odróżnieniu od polskiego) wariantem fonetycznym formantu -o, gdyż pojawia się zasadniczo tylko u przymiotników zakończonych na spółgłoskę miękką i nie powoduje alternacji poprzedniej spółgłoski. W języku polskim natomiast -e jest samodzielnym formantem, ponieważ towarzyszy mu zawsze alternacja: spółgłoska twarda w podstawie:spółgłoska (funkcjonalnie) miękka w derywacie¹⁰.

Zestawienie grup przymiotnikowych, które w porównywalnych językach motywują przysłówki, nie wyczerpuje wszystkich możliwości porównania owych przymiotników. Bardzo ogólnie stwierdzić wypada, że w języku rosyjskim formant -o derywuje przysłówki:

- 1) od wszystkich przymiotników jakościowych z tematem zakończonym na spółgłoski funkcjonalnie twarde z wyjątkiem derywatów na -ский, -цкий,
- 2) od wszystkich przymiotników jakościowych zakończonych na spółgłoskę twardą,
- 3) od przymiotników niekiedy innych niż jakościowe utworzonych przy pomocy przyrostków -оват, -лив, -чив, -ист¹¹.

W polszczyźnie sufiks -o występuje w derywatach od:

- 1) przymiotników jakościowych zakończonych na spółgłoskę funkcjonalnie twardą¹²;
- 2) przymiotników z tematem zakończonym na spółgłoskę miękką lub funkcjonalnie miękką;
- 3) przymiotników z przyrostkami -aty, -owaty, -asty, -owy¹³.

Formant -o cechuje w obu językach, co prawda w różnej mierze, przysłówki od przymiotników

- 1) na spółgłoskę tylnojęzykową k, g, oh (w interesujących nas językach istnieją paralele semantyczne, ponieważ wiele przysłówków należy do starszej warstwy słownictwa słowiańskiego): гладко - gładko, сухо - sucho, сладко - słodko, мягко - miękko;

2) na spółgłoskę inną aniżeli tylnojęzykowa (zarówno twardą jak i miękką): часто - często, чисто - czysto, слабо - słabo, глупо - głupio. Podobnie jak w grupie poprzedniej i tutaj obserwujemy pełne paralele semantyczne. Występujące tu przysłowki o prostej budowie słowotwórczej są w obu językach stosunkowo nieliczne;

3) na -овнѣ - owu. W związku z nieproduktywnością formacji rosyjskich występuje jedynie kilka paraleli semantycznych: массово - masowo, планово - planowo. Do licznego zasobu polskiego należą przykładowo przysłowki: abecadłowo, bezwarunkowo, narodowościowo, przypadkowo, wyczynowo, grupowo, alabastrowo, zbiorowo;

4) na -оватнѣ posiadające niekiedy odpowiedniki formalno-znaczeniowe z sufiksem -owaty, częściej już tylko semantyczne na -awu. Wymienione przyrostki w obu językach wyrażają osłabiony odcień znaczeniowy. Odpowiedniość formalna i zarazem semantyczna ma miejsce w licznych parach przysłówek z -овато -owato, np. глуповато oznacza 'несколько глупо', глуповато lub глупковато - 'nieco głupio', 'dość głupio'. Stosunki ekwiwalencji semantycznej obserwujemy przy adwerbiach z -овато i -awo przekazujących różny stopień zmniejszenia natężenia cechy: пустовато oznacza 'несколько пусто', пуставо - 'prawie całkowicie pusto'. Z par tożsamych znaczeniowo można by tu przytoczyć: холодновато - chłodnawo, кривовато - krzywawo, маловато - mało. Jedynie przysłówek ze znaczeniem czasowym рановато posiada w polszczyźnie formę opisową - nieco wcześniej;

5) na -енькѣ, -онькѣ tworzące równoległe szeregi wyrazów zewnętrznie podobnych i znaczeniowo tożsamych z polskimi deminutiwami na -(ut)enki. Międzyjęzykowe stosunki tożsamości zarówno strukturalnej jak i semantycznej mają miejsce przykładowo w parach przysłówek: тоненько - cienkuteńko, легонько - leciuteńko, тепленько - ciepłuteń-

ko, полнянько - pełniuteńko, простенько - prościuteńko. Innym odpowiednikiem już tylko semantycznym jest polski przyrostek -utki. Istnieją, wprawdzie niezbyt liczne, pary wyrazów równoważnych znaczeniowo: близенько - bliziutko, низенько - niziutko, сухонько - suchutko, маленько - malutko. W literaturze językoznawczej przysłówki z deminutywnym sufiksem -еньк, -оньк interpretuje się dwójako: jako derywaty odprzymiotnikowe¹⁴ lub pochodne od przysłówków¹⁵. Funkcję znaczeniową przysłówków rosyjskich z omawianym przyrostkiem częściowo determinuje akcent. Jeżeli pada on na przyrostek, to przyrostek wnosi do przysłówka znaczenie niepełności cechy, np. далеконько, давненько - oznaczają 'довольно, до некоторой степени далеко, давно'. Jeżeli zaś akcent pada na podstawę derywacyjną, to przyrostek nadaje przysłówkowi znaczenie 'совсем', 'очень', na przykład тоненько oznacza 'совсем тонко', 'очень тонко'¹⁶.

Jako ostatnie należy tu wymienić, występujące tylko w języku rosyjskim formacje pochodzenia odimiesłowowego na -имий, -емий lub pochodne od nich pod względem strukturalnym przymiotniki: видимо, невыразимо, немыслимо, неподражаемо, невыносимо, незримо, непровержимо, нестерпимо.

Тип -о // -е

Sufiksalny formant -о w języku rosyjskim i -e w języku polskim pojawia się w następujących równoległych zgodnych i formalnie i semantycznie formacjach przysłówkowych:

1) motywowanych przymiotnikami na -лив, -чив // -лиv: божливо, задумчиво, молчаливо, настойчиво, позорливо, горопливо - cierpliwie, chorobliwie, opotliwie, dotkliwie, narastliwie;

2) motywowanych przymiotnikami na -мый // -ly. Formant -о występuje w obu zestawianych językach, jeżeli przysówek jest derywatem przymiotnika niepodzielonego słowotwórczo: мило - miło, голо - goło. Jeżeli przysłówki w obu ję-

zykach są motywowane przymiotnikami odczuwanymi jako pochodne, to rosyjskie przysłówki charakteryzują się występowaniem formantu -o, w polskich derywatach od przymiotników twar-dotematowych bardzo często napotykamy formant -e: ściśle, czule, przemądrzałe, rozwlekłe, niedbale, zwięzłe, i tylko sporadycznie -o: wklęsło, śmiało. Rosyjskie przysłówki reprezentują смело, умело, тускло;

3) motywowanych przymiotnikami na -тый // -ту:
схато, сердито, предвзято, скрывается, упорство;

4) motywowanych przymiotnikami na -ный // -ну:
печально, любовно, характерно, szlachetnie, забавно, доступно;

5) motywowanych przymiotnikami na -анный, -енный // -ану, -ону:

облегченно, униженно, взволнованно, усиленно, nieoczekiwane, nieumiarowanie, opłakanie, zdecydowanie;

6) motywowane przymiotnikami złożonymi z drugim członem -кратный // -кратно:

неоднократно, двукратно, трехкратно, многократно, четырехкратно, неоднократно, двукратно, многократно, многократно, многократно. W języku polskim niektóre przysłówki wymienionych wyżej podgrup mają dwa warianty: smutno - smutnie, chmurno - chmurnie, huczno - hucznie. Wyróżnikiem tej grupy adwerbiów jest zakończenie tematu -isty / -ysty/: barczyście - barczyście, gwiaździsto - gwiaźdzście, górzysto - górzście, jedwabisto - jedwabście, kwiecisto - kwieście, soczysto - soczyście, mglisto - mgliście. Wśród przymiotników tej grupy wyłącznie zakończenie -o mają: chwałczysto, włóknisto, wyboisto, ziarnisto. W języku rosyjskim podobnie utworzonym przymiotnikom odpowiadają bez wyjątku przysłówki z przyrostkiem -o: звездисто, заковыристо, размашисто, залиvisto.

W odmianie tego typu miewamy do czynienia z odwrotnym układem formantów przyrostkowych, tzn. rosyjski przysłówki

konczy się na -e, polski na -o. Obserwujemy to w przypadku regularnej odpowiedniości formantów słowotwórczych przysłówków motywowanych zadiektywizowanymi imiesłowami czynnymi czasu teraźniejszego. Użycie formantu -e w języku rosyjskim, na co zwróciliśmy już wcześniej uwagę, jest uwarunkowane zjawiskami natury fonetycznej; polskie adwerbia posiadają formant -o, ponieważ przymiotniki odimiesłowowe kończą się na spółgłoskę funkcjonalnie miękką. Tak więc w języku rosyjskim mamy: блестяще, волнуяще, истощающе, обещающе, просяще, podczas gdy w polskim: trzeźwiąco, bolejąco, błagająco, twierdząco, denerwująco, kpiąco, ujmująco, wymijająco. W obydwu językach jest to grupa przysłówków jeszcze nie zamknięta, poszerzana o nowe twory¹⁷. O ich żywotności w polszczyźnie świadczą nowe przysłówki pojawiające się w ostatnim trzydziestoleciu: aprobująco, bieżąco, frapująco, odkażająco, ograniczająco, przeświecająco¹⁸. Stosunek ilościowy formacji rosyjskich i polskich wynosi 1:1. (po⁺ 140 wyrazów o tej strukturze).

Typ -и // -o

Typ powyższy praktycznie dotyczy tylko przymiotników na -ский, -цкий, -ski, -cki. W języku rosyjskim przybierają one formant adverbialny -и, w polskim -o. Tak zbudowane przysłówki są mniej licznie reprezentowane w języku polskim, aniżeli w języku rosyjskim (około 50 polskich przykładów i dwa razy więcej rosyjskich). Oto niektóre z przysłówków: адски, всячески, гармонически, гигантически, исторически, магически, физически, математически, творчески, аrogанско, chwacko, tyrańsko, chłopomańsko, dyletancko, dziennikarsko, gawędziarsko, reżysersko, nieelegancko, pijańsko, kiepsko.

W danej grupie mogą fundować przysłówki jedynie te przymiotniki, w których dominuje znaczenie jakościowe:

babsko, czarodziejsko, szampańsko¹⁹. Rosyjskim przysłówkom z formantem -н mogą odpowiadać w polszczyźnie przysłówki na -o oraz ich synonimy z nieciąglym formantem po...u: Дружески - przyjacielsko, по дружески. Te ostatnie różnią się znaczeniem, gdyż rosyjski przysłówek nie przekazuje porównania zawartego w przedrostku po-.

Przysłówki prefiksalnie-sufiksalne

Тип по...н // по...у

1. Część przymiotników ogólnie relacyjnych na -ский, -кий, -ски, -оки funduje przysłówki z nieciąglym formantem по...н, по...у. Przysłówki tego typu oznaczają cechę przez porównanie; ich znaczenie motywowane jest nie semantyką przymiotników względnych, lecz leżących u podstaw tych przymiotników rzeczowników: по-городски - 'jak w mieście', по-мiejску - 'jak w mieście'. Oto pary przysłówek: по-отцовски - po ojcowsku, по-солдатски - po żołniersku, по-соседски - po sąsiedzku. W większości wypadków mają one pośrednio rzeczownikową podstawę słowotwórczą. Przysłówki te motywowane są przymiotnikami desubstantywnymi kryjącymi w swej podstawie nazwy miejscowe: по-московски - po moskiewsku, по-варшавски - po warszawsku, по-краковски - po krakowsku. Mogą one być również fundowane przymiotnikami utworzonymi od rzeczowników oznaczających narodowości: по-немецки - po niemiecku, по-чешски - po czesku, по-китайски - po chińsku, по-испански - po hiszpańsku, по-американски - po amerykańsku, по-гречески - po grecku. Podstawą derywacyjną bywają wreszcie przymiotniki oznaczające przynależność do kierunków ideologicznych, filozoficznych, politycznych: по-христиански - po chrześcijańsku, по-католически - po katolicku, по-фашистски - po faszystowsku, по-ленински - po leninowsku.

Wyraźnie wyodrębniającą się grupę szczególnie w języku rosyjskim stanowią przysłówki motywowane przymiotnikami derywowanymi od rzeczowników własnych: nazwisk znanych pisarzy, kompozytorów, uczonych, malarzy, aktorów, działaczy politycznych: по-вагнеровски, по-маршаковски, по-бетховенски, по молиеровски, по наполео́нски, по нелсо́нски.

Nieliczne przysłówki rosyjskie omawianego typu znajdują w języku polskim odpowiedniki w przysłówkach porównawczych nie motywowanych przymiotnikami na -ski, -cki, lecz przymiotnikami o innej strukturze: по-женски - po kobieceму, по-ребячески - po dziecinnemu. Niekiedy też (najczęściej z powodu braku przymiotnikowej podstawy derywacyjnej) przysłówki tego typu tłumaczymy polskim zwrotem poróб nawczym z spójnikiem jak: по-космонавски - jak kosmona ta.

W języku rosyjskim występowanie dubletów z przedrostkiem по- i bez niego jest stylistycznie uwarunkowane, a mianowicie adwerbia bez tego przedrostka, nie wykorzystywane w języku literackim, są kategorią żywą w mowie potocznej. Należą tu przykładowo: геро́йски, молодецки, дьяво́льски, чертовски, мертвецки, простецки.

W języku polskim natomiast pary przysłówków o tej samej podstawie derywacyjnej różnią się odcieniem znaczeniowym, ale nie posiadają dyferencjacji stylistycznej: koleżéнски - po koleżéнски, przyjaciелски - po przyjaciелски, аматорски - po аматорски, ма́терински - po ма́терински. Podtyp ostatni jest stosunkowo produktywny, ponieważ daje około 52 formacji przysłówkowych w języku rosyjskim i 46 w języku polskim.

2. Przysłówki z prefiksalnie-sufiksalnym formantem по.. ..и mogą być również fundowane przez przymiotniki dzierżawcze na -ий utworzone od rzeczowników nazywających osoby i zwierzęta. Rosyjskie przysłówki reprezentują: по-заячыи, по-лисии, по-медвежии. Dla omawianych rosyjskich przysłówków brak w polszczyźnie formalnego odpowiednika przedrost-

kowo-przyrostkowego. Od przymiotników dzierżawczych istnieją nieliczne przysłówki z sufiksem -o, u których wtórnie pojawia się znaczenie jakości, np. wilozo, węzowo.

W języku rosyjskim motywacja formalna nie jest zgodna z motywacją semantyczną, ponieważ znaczenie przysłówków oparte jest nie na znaczeniu dzierżawczym przymiotnika, nie na znaczeniu typowej właściwości, a na samym rzeczowniku. Np. przysłówki по-волчьи posiada znaczenie 'jak wilk', 'jak przystało wilkowi'. Dla form по-птичьи, по-собачьи, по-паучьи znajdujemy w polszczyźnie semantycznie bliskie formacje z nieciągłym formantem po...emu: po ptasiemu, po psiemu, po krowiemu. Przysłówki z по...и i po...emu przekazują znaczenie komparatywne, np. по-птичьи - 'jak ptak', po ptasiemu - 'jak ptak'. Ilość przysłówków z tym formantem wciąż wzrasta, o czym świadczą przykłady z publicystyki (po kwoczemu).

3. Prócz rozpatrywanych powyżej formacji rosyjskich z formantem по...и posiadających polskie odpowiedniki adverbialne zbudowane według modelu po...u, po...emu istnieje jeszcze niewielka ilość przysłówków z nieciągłym formantem по...у, po...u (około 10 przykładów w każdym z porównywanych języków). Należą tu przykładowo przysłówki: попросту, потихоньку, помаленьку, po prostu, po cichutku, pomaleńku, pomalu. Pozostałe polskie odpowiedniki analizowanych formacji rosyjskich posiadają inną od nich budowę.

Тип по...ому / по...ему/ // по...ему

Przysłówkom z formantem по...ому lub jego wariantem fonetycznym по...ему odpowiadają przeważnie w języku polskim adverbialia reprezentujące model po...emu. Derywują się one niemal od wszystkich przymiotników z wyjątkiem tych, które zawierają przyrostek -ский, -кий, -ski, -oki. Prawie wszystkie przysłówki tego typu w obu językach oznacza-

ją cechę porównawczą. Obserwujemy pełny paralelizm między formami по-старому - po staremu, по-хорошему - po dobremu, по-прежнему - po dawnemu, по-глупому - po głupiemu. Przysłówki typu по-весеннему - po wiosennemu swoje znaczenie opierają na rzeczowniku i oznaczają 'jak na wiosnę', a по-воскресному - po niedzielnemu 'jak w niedzielę'. Do nich zaliczamy: по-домашнему, по-больному, по-восточному, по-гражданскому, по-младшему, по-балованному, по-восточному. Niektóre z tych przysłówków posiadają ekwiwalenty w polskich przysłówkach na -o, -e: по-тихому, по-плохому, по-умному, по-смелому, по-различному, cicho, źle, mądrze, różnie, różnorodnie, śmiało. Przysłówki по-пьяному, по-trzeвожному oznaczające 'będąc pijanym', 'będąc trzeźwym' i przekazujące poboczną predykcję korespondują również z rosyjskimi wyrażeniami в пьяном виде, в трезвом состоянии.

Przysłówki polskie по-птичьи, по-овечьи korelują z rosyjskimi adwerbiami z formantem по...и motywowanymi przymiotnikami dzierżawczymi, o czym była mowa na s. 9. Przysłówki o tej budowie są w obu językach bardzo liczne. Wyjątek stanowią formacje polskie derywowane od przymiotników posesywnych.

Тип до...а // до...а

Utworzone według tego typu przysłówki w obu językach cechuje różny stopień leksykalizacji, różny też jest ich związek z fundującym przymiotnikiem. Większość rosyjskich podstaw derywacyjnych uległa przewartościowaniu stylistycznemu w związku z tym, że fundujące adiektywa były obojętne stylistycznie, zaś przysłówki są nacechowane i wzbogacają styl potoczny. Rozpatrywane formacje mogą oznaczać końcowy punkt dokonania czynności: дотемна - do ciemna, допоздна - do późna. Wiele z nich ma znaczenie rezultatywno-skutkowe, które zawdzięcza przedrostkowi до- до-: дочиста - do czys-

та, допoлнa - do pełna, досуxа - do sucha, донага - do naga, доснта - do syta.

Rosyjskie przysłówki przekazujące znaczenie osiągnięcia maksymalnego efektu kolorystycznego, mają odpowiedniki w rzeczownikach abstrakcyjnych na -ość z przyimkiem do: добела - do białości, докрасна - do czerwoności.

Typ за...o // за...a

Przysłówki tego typu tylko w nielicznych parach wykazują całkowitą zbieżność formalno-semantyczną. W większości wypadków jeden z wyrazów tworzących parę semantyczną posiada inną postać formalną (przysłówkową) lub też jest zastępowany wyrażeniem bezprzyimkowym. We współczesnej ruszczyźnie należą one do formacji rzadkich, zaś w polszczyźnie - do liczniejszych. Wyraźną zbieżność formalną i semantyczną wykazują jedynie przysłówki oznaczające porę dnia: засветло - za widna, затемно - za ciemna. Taka analogia nie zachodzi w przypadku przysłówek z omawianym formantem oznaczających zbytnie natężenie treści znaczeniowej. Znaczenie polskich formacji typu за daleko, за гoгąсо język rosyjski może przekazywać dwójako: opisowo слишком далеко, слишком горячо lub przez dodanie przedrostka пре-, który zmienia wartość stylistyczną przysłówka: за дорого - предорого, за дузо - премного.

Typ на...o // на...o

Przysłówki odprzymiotnikowe z formantem на...o, на...o są w większości wypadków stylistycznie neutralne. Jedynie trafiające się wśród nich rzadko wyrazy o zabarwieniu potocznym wnoszą pewne rozbieżności stylistyczne między porównywanymi formacjami.

Pełne paralele strukturalne i semantyczne występują w grupie formacji oznaczających kierunek: налево - na lewo,

направо - na prawo oraz w przysłówkach ze znaczeniem największego natężenia cechy: наглухо - na giucho, насухо - na sucho.

Polskie przysłówki motywowane zadiektywizowanymi imiesłowami mają swe odpowiedniki w przysłówkach dewerbalnych: na leżaco - лёжа, na stojaco - стоя. Oznacza to, że rosyjskie formacje, zachowując pierwiastek rdzenny, różnią się formantem afiksalnym. Podobna sytuacja panuje w klasie przysłówków oznaczających kolor: na żółto, na zielono, na czerwono, na rudo, na czarno, na purpurowo. Semantycznymi odpowiednikami są w ruszczyźnie przyimkowe wyrażenia imienne, np. помаловаć на бialo - покрасить в белый цвет. Rosyjskie przysłówki на бело, начерно formalnie motywowane przymiotnikami белый, черный współcześnie utraciwszy z nimi więź znaczeniową korespondują z semantyką przymiotników чистый, грязный.

Тип из...а // з...а

Ten typ przysłówków jest w obu językach stylistycznie wyraźnie zróżnicowany. Wchodzące w jego skład formacje służą bądź to do określania bliżej nie sprecyzowanej odległości: издадека - z daleka, bądź częstotliwości: изредка - z rzadka, bądź to dokładniej nie określonych stosunków temporalnych: издавна - z dawna. W powyższych przykładach zachodzi pełna funkcjonalna i semantyczna ekwiwalencja.

Prócz formacji składniowo samodzielnych możemy do rozpatrywanej grupy zaliczyć także przysłówki motywowane przymiotnikami oznaczającymi kolor, które występują jako pierwszy człon przymiotnika złożonego, np. иссиня-зеленый, исчерна-лиловый. Odpowiadające im przysłówki w języku polskim są zbudowane wedle innego modelu, a mianowicie z przyrostkiem -awo i określają, podobnie jak w języku rosyjskim, zmniejszoną cechę kolorystyczną: изжелта-красный

- зóлтaвo-óзeрвoпy, нззелeнa-синий - zielonkawo-niebieski, кссeрa-голубой - szarawo-niebieski. Zarówno w jęzыku rosyjskim jak i polskim są to formacje o dużej frekwencji użycia w prozie beletrystycznej oraz w niektórych odmianach prozy naukowej.

Występujące w jęzыku polskim przysłówki z formantem z...a motywowane przymiotnikami na -ski, -oki nie posiadają adverbialnych odpowiedników rosyjskich. Do tej grupy przysłówek zaliczamy m. in. z wiejska, z włoska, z arabska, z wileńska, z cygańska, z cudzoziemska, z pańska, z gotycka. Przysłówki te - jak podaje R. Grzegorzczkowa - tworzy się pośrednio od nazw miejscowości, a bezpośrednio od derywowanych od nich przymiotników; są one rzadko używane i zwykle nacechowane stylistycznie²¹. Pod względem znaczeniowym są one synonimiczne formacjom typu po polsku. W stosunku do tych ostatnich przysłówki przekazują osłabioną cechę i oznaczają: z niemiecka 'trochę jak Niemiec', z cudzoziemska 'trochę jak cudzoziemiec'. W jęzыku rosyjskim podobne znaczenie jest realizowane za pośrednictwem wyrażenia przyimkowego: z polska - на польскую манеру.

Typ c...a, c...y // z...a

Przysłówek tego typu nie da się przypisać do jakiegoś określonego stylu. Utworzone według wzoru c...a oznaczają w zasadzie sposób czynności, a według wzoru c...y - stosunki przyczynowe lub czasowe. Należą tu adverbia określające stosunki przestrzenne: слева - z lewa, z lewej strony, справа - na prawo, z prawej strony; niedokładnie oznaczające wysokość: свысока - z wysoka; osłabiające natężenie cechy: слегка - z lekka. W formacjach informujących o początkowym punkcie czasowym rosyjskiemu przedrostkowi с- odpowiada polski przedrostek za-: смолoду - za młodu.

Przysłówkom przyczynowym rozpatrywanego typu odpowiadają w jęzыku polskim imiesłowu przysłówkowe zaprzeczone,

пр. сослепу - nie widząc, lub konstrukcje przyimkowe: спроста - przez naiwność, сдуру - przez głupotę.

Тип В...УП

Według tego typu zbudowane są nieliczne jedynie przysłówki rosyjskie (16 formacji) z szeroko rozumianym znaczeniem sposobu czynności. Używane są one przeważnie w mowie potocznej z wyjątkiem neutralnego вкрыту. Ich polskie semantyczne ekwiwalenty mają postać przysłówków

a) bezprzedrostkowych вплотну - szczelnie, bezpośrednio, вручну - ręcznie;

b) przedrostkowo-przyrostkowych вкрыту - na twardo, впусту - na próżno, вслепу - na oślep, na ślepo, темну - w ciemno (grać), врасыпну - w rozsypkę.

Тип на...УП

Typ ten funkcjonuje tylko w ruszczyźnie. Rozpatrywane przysłówki, podobnie jak zbudowane według wzoru В...УП nie są produktywne (6 formacji), a występują jedynie w mowie potocznej. Ze względu na małą ilość przysłówków informujących o sposobie czynności trudno ustalić, czy istnieją prawidłowości w budowie ich polskich odpowiedników: наудалу - na los szczęścia, на chybił trafił, напропалу - na całego.

Pojedynczo występują przysłówki z prefiksem за-, под- i sufiksem -уп: зачастую - często, częstokroć, подчисту - do czysta, bez reszty.

Z przytoczonego przeglądu typów słowotwórczych rosyjskich i polskich przysłówków odprzymiotnikowych wynika co następuje:

1. Zestaw formantów przysłówków odprzymiotnikowych jest w obu językach dość bogaty. Różnią się one naturalnie

stopniem produktywności w sensie ilościowym. Najaktywniejszymi są występujące w porównywanych językach formanty -o, -e, по...и, по...у по...ому/ему/, по...ему, oraz tylko rosyjski formant -и pozostałe zaś wykazują produktywność znacznie mniejszą lub zgoła znikomą.

2. Formanty przysłówkowe w obu zestawianych językach mogą na różny sposób modyfikować znaczenie podstawy derywacyjnej (СНОВА, ВНОВЕ, НАНОВО, ЗАНОВО) i w różnym stopniu (niekiedy jedynie nieznacznie) wpływać na jej semantykę.

3. Pełne różnice strukturalne między obu językami występują przede wszystkim i najwidoczniej w obrębie rosyjskich przysłówków tworzonych według nieproduktywnych zresztą modeli в...ю, на...ю, за...ю i ich polskich odpowiedników.

4. Częściowe różnice strukturalne są związane z warstwą znaczeniową przekazywaną przez kilka modeli słowotwórczych. Należy do nich typ в...а w znaczeniu 'przypominający kogoś', 'trochę jak ktoś'. Największa grupa adwerbiów na -о, podobnie jak i zbudowanych sposobem prefiksalnie-sufiksalnym на...о, nie obejmuje w języku rosyjskim (w przeciwieństwie do polskiego) przysłówków oznaczających kolor.

PRZYPISY

¹ Przysłówki można analizować diachronicznie i synchronicznie. Przy uwzględnianiu historii formowania się przysłówków wyodrębniamy przysłówki utworzone od form przypadkowych rzeczowników, przymiotników, zaimek, liczebników w połączeniu z przyimkiem lub bez niego. Analiza synchroniczna zakłada, że dawny przyimek pełni funkcję formantu przedrostkowego, zaś końcówka - formantu przyrostkowego. Pierwszy typ analizy znaleźć można w większości gramatyk normalnych języka polskiego i rosyjskiego, drugi - w opracowaniach szczegółowych dotyczących słowotwórstwa synchronicznego.

² Ustalenie ograniczeń przy tworzeniu przysłówków od

przymiotników stanowi odrębny przedmiot rozważań. Zagadnieniu temu w języku polskim poświęciła swój artykuł "O ograniczeniach w tworzeniu przysłówków odprzymiotnikowych" (PF XIX, 1969) R. Grzegorzczkowa.

³ Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, t. 1-11, Warszawa 1958-1969; Словарь современного русского литературного языка, т. 1-17, Москва-Ленинград 1950-1965.

⁴ T. Smółkowa, D. Tekiel, Nowe słownictwo polskie. Przymiotniki i przysłówki, Wrocław 1977.

⁵ W. Śmiech, O polskich przysłówkach odprzymiotnikowych na -o, -e. Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, t. V, 1957, s. 61-76.

⁶ H. Wróbel, Słowotwórstwo przysłówków odprzymiotnikowych w językach łuzycyckich, Wrocław 1969.

⁷ R. Grzegorzczkowa, Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków, Wrocław 1975; R. Majewska-Grzegorzczkowa, Z zagadnień słowotwórstwa przysłówków. Typ: chyłkiem, z wolna. PJ 1957, s. 193-205.

⁸ O.K. Кочинева, Наречия с префиксом по- и суффиксом -ому/-ему/ в современном русском литературном языке, Мурманск 1969.

⁹ O. Ермакова, О некоторых изменениях в системе аффиксов и производящих основ качественных наречий. Развитие грамматики и лексики современного языка, Москва 1964, с. 138-147.

¹⁰ H. Wróbel, op. cit., s. 17.

¹¹ Od nielicznych przymiotników z miękką spółgłoską w wygłosie podstawy możemy utworzyć przysłówki z zawsze akcentowanym formantem -o: хорошо, свежо, общо, горячо.

¹² Do wyjątków należy wielce, srodze, dalece. Oboczną postacią współczesną ma przysłówki wysoko/wysoce. wysoce podobnie jak i wielce używany jest w znaczeniu przysłówka stopnia 'bardzo'.

¹³ R. Grzegorzczkowa, Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe, Warszawa 1974, s. 185.

¹⁴ Л.А. Булаховский, Курс русского литературного языка, т. 1, Киев 1952, с. 188.

¹⁵ Н.Ф. Иванова, Наречия с суффиксом эмоциональной оценки -еньк-/-оньк-/ в современном русском литературном языке. "Русский язык в школе", 1965, № 1, с. 83-85.

¹⁶ Н.Ф. Иванова, op. cit., s. 84-85.

¹⁷ W. Cyran, Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza, Łódź 1967, s. 202.

18 T. Smółkowa, D. Tekiel, op. cit., s. 87.

19 H. Wróbel, Analiza słowotwórcza zachodniosłowiańskich przysłówków pochodnych od przymiotników na -ski/-cki // -sky/-sky. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3 - Językoznawstwo, Warszawa 1968, s. 71-77.

20 W wypadku заживо brak analogii semantycznej z polskim za żywo 'zbyt energicznie'. Oznacza on żywцем: заживо погребенный - żywcem pogrzebany.

21 R. Grzegorzczakowa, Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków, Wrocław 1975, s. 82.

Эмилия Володзько

НАРЕЧИЯ, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, В РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье сопоставляются в синхронном плане основные суффиксальные и префиксально-суффиксальные способы образования наречий от имен прилагательных в русском и польском языках. Определяется семантика и продуктивность отдельных словообразовательных типов.